

В І Д Г У К

офіційного опонента, доктора економічних наук, професора

Тарасевича Віктора Миколайовича

на дисертаційну роботу Бурлай Тетяни Вікторівни

«Регулювання соціально-економічної конвергенції у процесі

європейської інтеграції України»,

подану до спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Наукові розвідки за тематикою соціально-економічної конвергенції як зближення ключових параметрів розвитку різних соціально-економічних систем починають відлік з фундаментальних робіт П. Сорокіна, М. Вебера, Р. Солоу, Т. Свана та інших видатних учених. За майже вісімдесят років концепція соціально-економічної конвергенції витримала випробування часом й перетворилася на ґрунтовну наукову теорію, яка є принципово важливою для вирішення прикладних завдань управління національним господарством.

Ефективне державне регулювання соціально-економічної конвергенції – імперативна передумова наближення параметрів розвитку менш розвинених країн до таких параметрів більш розвинених країн, насамперед, у рамках їх інтеграційних об'єднань. Досвід соціально-економічної конвергенції країн Центральної та Східної Європи 2004-2013 рр. доводить переважну ефективність таких механізмів і є корисним для України в умовах імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. Водночас, практика новоінтегрованих країн Європейського Союзу свідчить, що ефективність і темпи їх конвергенції з розвиненими європейськими країнами багато в чому визначаються цілеспрямованою та науково обґрунтованою державною політикою, спільними зусиллями держави, громадянського суспільства та бізнесу.

Це є слухним і для України, яка задля досягнення національних цілей Угоди про асоціацію з ЄС має сконцентрувати зусилля на підвищенні

інноваційного рівня національної економіки, якості людського та соціального капіталу, досягненні сталого конкурентоспроможного соціально-економічного розвитку. Саме такий розвиток є основою соціально-економічної конвергенції та повноцінної інтеграції України з державами Євросоюзу. Зрозуміло, що пріоритетом вітчизняної державної політики мають бути національні інтереси, які не завжди є ідентичними інтересам ЄС та/або його окремих країн-членів, а також соціальна якість життя українських громадян, формування людського капіталу світового рівня.

У зв'язку із зазначеним, дисертаційне дослідження Бурлай Т.В., яке містить переконливе науково-практичне обґрунтування основних умов, чинників, методів і важелів регулювання соціально-економічної конвергенції України та ЄС, є актуальним і затребуваним.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами

Дисертація Бурлай Т.В. виконувалася у межах науково-дослідних робіт відомчої тематики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за низкою наукових тем, а саме: «Методологія короткострокового прогнозування із урахуванням гармонізації макроекономічних пропорцій в Україні» (номер державної реєстрації 0103U003973); «Моделі і методи короткострокового прогнозування із врахуванням шоківих впливів на економіку» (номер державної реєстрації 0106U006901); «Досвід державного регулювання інноваційної діяльності у розвинутих країнах світу та країнах з перехідними економіками» (номер державної реєстрації 0106U12363); «Детермінація внутрішніх і зовнішніх чинників економічного росту та моделювання їх впливу на динаміку ВВП» (номер державної реєстрації 0108U002924); «Інститут довіри в координатах економічного простору-часу» (номер державної реєстрації 0108U003565); «Інституційні трансформації соціально-економічної системи України» (номер державної реєстрації 0111U006669); «Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність» (номер державної реєстрації 0114U004679); «Суперечливість економічної ефективності і

соціальної справедливості та шляхи забезпечення їх комплементарності» (номер державної реєстрації 0116U006667); «Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки» (номер державної реєстрації 0117U001686); «Співвідношення економічної рівності та нерівності у забезпеченні соціальної справедливості» (номер державної реєстрації 0117U002882); «Становлення медіум-класу в процесі соціального розвитку та подолання суперечностей між економічною ефективністю і справедливістю» (номер державної реєстрації 0118U004682); «Цифрові компетенції у формуванні соціальної якості в Україні» (номер державної реєстрації 0118U006961).

Конкретний особистий внесок автора у зазначені науково-дослідні роботи підтверджено довідкою про впровадження № 135-16/229 від 19.03.2019 р., що видана ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

**Оцінка обґрунтованості та достовірності наукових положень,
висновків і рекомендацій, сформульованих автором у дисертації**

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та публікацій здобувача за темою дослідження дозволяє зробити висновок, що основні наукові положення, висновки і рекомендації, розроблені автором, мають достатньо глибоке теоретичне, методологічне й емпіричне обґрунтування, відповідають сформульованій меті та завданням дослідження, визначаються коректними аналітичними узагальненнями і критичним опрацюванням значної кількості наукових праць з проблематики конвергенції (дивергенції) соціально-економічних систем.

Дисертаційна робота ґрунтується на використанні значного обсягу законодавчих і правових актів, статистичних та інформаційно-аналітичних матеріалів міжнародних організацій, аналітичних структур, вітчизняних центральних органів виконавчої влади, результатів наукових досліджень українських та зарубіжних учених. Загальний перелік використаних джерел налічує 652 найменування.

Основні результати проведеного здобувачем дослідження отримані на основі використання широкого спектру сучасних наукових методів, підходів і прийомів, зокрема таких як діалектичний, логіко-історичний, системний, програмно-цільовий, наукової абстракції, індукції та дедукції, порівняльного аналізу, групування та класифікації, статистичного аналізу, економіко-математичного та економетричного моделювання.

Результати дисертаційного дослідження апробовано на численних міжнародних та вітчизняних наукових конференціях. Окремі висновки і рекомендації автора використано в роботі органів державної влади, що підтверджено відповідними довідками.

Найбільш вагомі результати дослідження та їх наукова новизна

Зміст дисертаційного дослідження Бурлай Т.В. свідчить про його системний характер, обґрунтованість і наявність в ньому наукових результатів, висновків і авторських пропозицій і рекомендацій, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему визначення та обґрунтування теоретичних положень і практичних заходів щодо ефективного регулювання соціально-економічної конвергенції України у процесі її європейської інтеграції.

Найвагоміші результати дисертаційного дослідження, які одержані особисто Бурлай Тетяною Вікторівною, відображають наукову новизну та особистий внесок автора, полягають у наступному.

1. Розвинуто економічну теорію конвергенції. На основі теоретичних узагальнень й аналізу специфіки розвитку країн трансформаційного типу розроблено оригінальну авторську концепцію інституційної «пастки дивергентності» (розділ 5.2), в межах якої вперше:

1.1) визначено «пастку дивергентності» як синтез «пастки бідності» та «пастки неконвергентності». Доведено, що в конкретно-історичних умовах України «пастка дивергентності» відображає макроекономічну та інституційну неспроможність держави забезпечувати соціально-економічну конвергенцію й запобігати стану соціально-економічної дивергенції країни з ЄС (с. 345);

1.2) виділено та обгрунтовано два етапи формування «пастки дивергентності»: перший характеризується дрейфом і перебуванням країни в «пастці бідності», другий – виникненням феномену неконвергентності – гальмування та/або згортання конвергенції за умов об'єктивних та/або суб'єктивних обмежувачів зростання національної економіки (с. 344-349);

1.3) доведено інституційну природу ризиків виникнення «пастки дивергентності» в Україні. Насамперед, йдеться про деформації національного інституційного простору, низьку ефективність державного управління, недостатню інституціоналізацію системи розподілу ресурсів і доходів з огляду на дефіцит соціальної справедливості та низький рівень соціальної захищеності й добробуту населення (с. 347);

1.4) виокремлено та охарактеризовано основні чинники дрейфу України до «пастки дивергентності» та формування стійкого тренду дивергенції соціально-економічних систем України та Євросоюзу в довгостроковому періоді, а саме: борговий, капіталізаційний, інноваційно-технологічний, демографічний та трудової міграції. Зокрема доведено, що борговий чинник було каталізовано неефективною реструктуризацією частини державного боргу, що істотно обмежило можливості зростання ВВП (постанова Кабінету Міністрів України № 912 від 11 листопада 2015 р. (зі змінами) «Про здійснення у 2015 році правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання») (с. 351-364);

1.5) запропоновано першочергові заходи для подолання соціально-економічної дивергенції та розв'язання суперечностей соціально-економічної конвергенції України та Європейського Союзу, в тому числі: розробка довгострокової Національної програми конвергенції з ЄС (с. 189) та внесення відповідних змін до діючих законодавчих і нормативно-правових актів (с. 361-367).

2. Визначено базові засади та компоненти механізму конвергенції соціально-економічних систем України та Євросоюзу. Зокрема:

2.1) виділено та охарактеризовано контрконвергенційні структурні, інституційні та соціальні бар'єри на шляху зазначеної конвергенції (с. 329-331);

2.2) встановлено ендогенні й екзогенні чинники та інструменти конвергенції – дивергенції, які є визначальними для досягнення Україною відчутних конвергенційних ефектів у процесі європейської інтеграції та мають враховуватись при формуванні проконвергенційної державної політики (розділ 5.1). До чинників ендогенного походження слушно віднесено «інгібітори» виходу України на траєкторію сталого зростання; слабкий потенціал заміщення втрачених ринків СНД і розширення експорту в ЄС; неурегульованість військового конфлікту та складна соціально-гуманітарна ситуація на Донбасі; негативні демографічні процеси; слабкість та/або деформованість інститутів соціального розвитку. Серед екзогенних чинників акцентовано посилення турбулентності глобальної економіки та волатильності її кризових станів, що частішають; зростання залежності України від зовнішнього фінансування; обмеженість ресурсів та інститутів ЄС для прискорення повноцінної інтеграції країн-претендентів; інституційна невизначеність перспектив вступу України до Євросоюзу (с. 331-333).

3. На основі ґрунтовного дослідження об'єктивної діалектики загального та особливого у процесах конвергенції країн-членів ЄС Центрально-Східної та Західної і Південної Європи розроблено оригінальну концепцію конвергенційних шоків, в межах якої:

3.1) визначено шоківі ефекти – фінансові, курсоутворення, зайнятості, торговельні, енергетичні – та їх суперечливий вплив на соціально-економічну конвергенцію новоінтегрованих країн ЄС (с. 189-207);

3.2) обґрунтовано необхідність формування та базові складові державної акомодатійної політики у процесі конвергенції України з ЄС (розділ 3.2). Акцентовано актуальні напрями та ефективні проконвергенційні й антишовкові інструменти зазначеної політики (с. 207-208).

4. Внесено важливий вклад у теорію соціалізації економіки та економіко-правовий арсенал соціальної політики, в тому числі:

4.1) виділено та охарактеризовано конвергенційну складову людського капіталу та її роль каталізатора європейських конвергенційних й інтеграційних процесів (с. 244-257);

4.2) з'ясовано передумови та причини перегляду соціальної політики ЄС, серед яких акцентовані обмеження європейської моделі гнучкої інтеграції; криза держави загального добробуту; небезпека розгортання соціальної дивергенції країн-членів ЄС (розділ 4.3);

4.3) визначено ключові передумови та складові переходу від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості в Україні, зокрема: розширення макроекономічного «вікна можливостей» в частині структурної оптимізації та підвищення продуктивності національної економіки; створення сприятливого інституційного середовища, в тому числі: наближення відповідної вітчизняної законодавчої та нормативно-правової бази до стандартів ЄС; підвищення статусу державного стратегічного планування соціального розвитку країни; реформа програмування та бюджетування в соціальній сфері; корекція прогнозно-моніторингової системи виконання програм соціального розвитку.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях та в авторефераті

Результати дисертаційного дослідження Бурлай Т.В. з належною повнотою відображено у 57 наукових працях загальним обсягом 62,5 д.а., з яких: 14 монографій та інших наукових видань, у тому числі одна індивідуальна монографія (загальним обсягом 18,5 д.а.) та вісім колективних монографій (у співавторстві), 22 одноосібні статті у наукових фахових виданнях, з них 14 статей у виданнях, які входять до наукометричних баз даних, а також 8 одноосібних наукових статей у нефархових наукових виданнях.

Результати дисертаційного дослідження оприлюднено автором на 13 наукових і науково-практичних конференціях, конгресах і круглих столах міжнародного та всеукраїнського рівнів.

Наукові положення дисертаційної роботи викладені в обсязі, достатньому для повного і глибокого ознайомлення з ними. Оpubліковані наукові праці й автореферат повною мірою відображають основний зміст і результати дисертаційного дослідження здобувача. Зміст автореферату достатньо повно відображає ключові положення та новизну дисертації. В представлених дисертації та авторефераті відсутні положення та результати кандидатської дисертації, захищеної Бурлай Т.В. у 2000 р. за спеціальністю 08.03.02 – економіко-математичне моделювання. Кількість, обсяг і якість друкованих праць надають авторові право публічного захисту докторської дисертації.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження

Практична значимість і цінність отриманих в дисертації наукових результатів полягає у тому, що вони розширюють наукові уявлення про сучасні процеси міжкраїнної соціально-економічної конвергенції, поглиблюють розуміння закономірностей і особливостей їх розвитку у постіндустріальному суспільстві, створюють теоретико-методологічне підґрунтя для формування ефективної політики державного регулювання, спрямованої на забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС.

Підтвердженням прикладної значимості авторських практичних пропозицій і рекомендацій є їх упровадження у практичну діяльність органів державної влади (довідка № 135-16/229 від 19.03.2019 р.): Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства соціальної політики України, Комітетів Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення, а також з питань промислової політики та підприємництва.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доцільно використовувати в навчальному процесі вищих навчальних закладів України, зокрема при викладанні фундаментальних економічних дисциплін «Державне регулювання економіки», «Глобальна економіка», «Міжнародна економіка», «Макроекономіка», а також фахових навчальних дисциплін «Європейська

економічна інтеграція», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Соціальна відповідальність».

Дискусійні положення дисертації, зауваження і побажання щодо її змісту та оформлення

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Бурлай Т.В., вважаю за доцільне звернути увагу на деякі дискусійні положення дисертації, її дослідницькі резерви, а також висловити певні зауваження щодо глибини аналізу й ступеня обґрунтованості окремих висновків автора, форми подання матеріалу.

1. Слід констатувати принципову відповідність наукового доробку дисертанта сучасному стану теорії соціально-економічної конвергенції. Заслугує на увагу звернення автора до етимології терміна «конвергенція», його трактування в різних галузях науки, авторське визначення категорії «соціально-економічна конвергенція», узагальнення її видів, факторів і механізмів. Однак багатовимірний, універсумний характер сучасних конвергенційно-дивергенційних процесів вимагає адекватних текстуально-контекстуальних теоретичних розвідок. Зокрема, йдеться про досягнення динамічної відповідності між теоретичним та емпіричним рівнями наукового знання про конвергенцію в універсумному контексті як необхідної передумови розробки релевантних та ефективних прикладних моделей. З огляду на зазначене певними «білими плямами» і резервами дисертаційного дослідження можна вважати:

1.1) більш детальний аналіз етимології споріднених з конвергенцією термінів та субстанціональних, історико-логічних зв'язків категорії «конвергенція» з категоріями, залученими автором до предметного поля дисертаційного дослідження. Так, терміни «конвергенція» (converge – сходиться в одній точці) та «дивергенція» (diverge – розходиться, відхилятися) є похідними від терміна «вергенція» (verge – край, кордон, межувати, перетинати). Отже, можливі й інші похідні терміни – протоконвергенція,

метавергенція, контрвергенція тощо. Осмислення зазначених термінів може відкрити нові аспекти і перспективи дисертаційного дослідження.

Подібно до цього, збагатити розуміння змісту і закономірностей конвергенції може визначення її сутнісних зв'язків з категоріями «інтеграція», «розвиток», «конкуренція», «людський капітал», «регулювання», «механізм» тощо. Отриманий таким чином системний концепт конвергенції доцільно трансформувати у загально-конкретну теоретичну конструкцію, яка теоретично упорядковує поверхневу емпірію конвергенції та слугує підґрунтям формування якісних прикладних моделей;

1.2) використання потенціалу сучасної глобалістсько-еволюціоністської загальнонаукової картини світу та інтегративної картини економічної реальності, в яких представлено реальний універсумний контекст конвергенції соціально-економічних систем. Зокрема, хоча автор добре розуміє значимість розробленої академіком НАН України О.Г. Білорусом теорії неоконвергенції (с. 54-56), але залишає поза достатньою увагою глобальний контекст соціально-економічної конвергенції України з країнами ЄС та її регулювання;

1.3) звернення до теорій власності та прав власності. На мій погляд, однією з головних причин соціально-економічної дивергенції України та розвинутих країн-членів Євросоюзу є принципова невідповідність їх національних систем привласнення, панування в Україні антиєвропейської за змістом і руйнівної за дією владо-власницької приватнокапіталістичної форми привласнення лівової частки національного багатства, національної економіки та відповідних ресурсів і доходів. Отже, важливо зрозуміти не тільки механізм токсичного впливу зазначеної форми привласнення та ініційованих нею політико-правових інститутів на складові конвергенційно-дивергенційних процесів, але й можливості використання прогресивних механізмів та інститутів соціально-економічної конвергенції для її (форми привласнення) демонтажу.

2. Грунтовно досліджуючи стратегії та інтеграційні механізми в Європейському Союзі (розділ 2), соціально-економічну конвергенцію країн –

нових членів ЄС (розділ 3), автор звертає увагу на становлення інформаційно-мережевого суспільства й слушно зауважує, що «... сучасний глобальний розвиток породжує серйозні ризики поглиблення процесів міжкраїнної дивергенції, що пов'язані з цифровізацією економіки та суспільства, а більш широко – з формуванням нового технологічного укладу суспільного розвитку... Саме в ході Четвертої промислової революції в найближчі десятиліття очікувано відбудуться глобальні технологічні зміни, які істотно змінять способи організації бізнесу та пріоритети і методи забезпечення економічного зростання й розвитку, що може породити новий, небачений раніше розрив між більш і менш розвиненими країнами світу» (с. 57-58). Однак подібних констатацій вже недостатньо для розуміння реальних каналів, механізмів, інструментів і наслідків впливу соціально-економічних мереж, інформаційно-цифрових технологій та породжуваних ними суспільних інститутів на процеси конвергенції – дивергенції України та ЄС. З огляду на зазначене доцільні:

2.1) поглиблений аналіз інноваційно-інформаційного виміру соціально-економічної конвергенції та можливостей активізації тих складових системи державного управління, що забезпечують впровадження ендогенно-орієнтованої інноваційно-інформаційної моделі економіки України;

2.2) з'ясування інформаційно-цифрових аспектів і відповідних важелів «макроекономічного вікна можливостей» з метою забезпечення переходу України до політики соціальної якості;

2.3) розробка механізму державного регулювання соціальних ризиків, обумовлених впливом цифровізації на соціально-трудові відносини й розвиток нетрадиційних форм зайнятості.

3. Хоча авторські ідеї та рекомендації щодо напрямків, механізмів та інструментів державного регулювання соціально-економічної конвергенції в умовах європейської інтеграції України (розділ 3.1, с. 188; розділ 5.2, с. 361-367; розділ 5.4, с. 373-398) є слухними, їх теоретико-методологічний та прикладний потенціал залишився недостатньо реалізованим. З огляду на зазначене:

3.1) дисертанту було б по силам розробити концептуальні засади проекту Національної програми конвергенції з ЄС з урахуванням досвіду реалізації таких програм у його новоінтегрованих країнах, а також з огляду на особливості трансформаційної кризи в Україні, що триває, її дрейфу до «пастки дивергентності» й паузи у розширенні Євросоюзу внаслідок Брекзиту;

3.2) ефективність зазначених пропозицій і рекомендацій була б значно вищою, якби вони були гармонійніше інтегровані в існуючі законодавчі та нормативно-правові акти і програми щодо імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС.

Вважаю за потрібне наголосити, що вищенаведені дискусійні положення, зауваження і дослідницькі резерви не знижують високу науково-практичну цінність дисертації, а мають на меті допомогти автору відкрити нові перспективи дослідження багаторівневої конвергенції різних соціально-економічних систем глобального світу та її українського виміру.

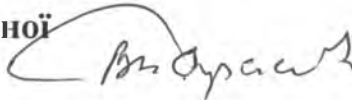
**Загальний висновок і оцінка дисертації щодо її відповідності
чинним вимогам, які пред'являються до дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора наук.**

Детальний аналіз докторської дисертаційної роботи Бурлай Тетяни Вікторівни на тему: «Регулювання соціально-економічної конвергенції у процесі європейської інтеграції України» дозволяє зробити висновок, що мета роботи досягнута, а поставлені завдання – вирішені. Дисертаційна робота є самостійним, завершеним науковим дослідженням. У ній отримані нові науково обґрунтовані результати у галузях державного управління національним господарством та міжнародної економіки, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему визначення та обґрунтування теоретичних положень і практичних заходів щодо ефективного регулювання соціально-економічної конвергенції України у процесі її європейської інтеграції.

За критеріями актуальності, наукової новизни, прикладного значення отриманих результатів, обґрунтованості головних наукових положень, висновків і рекомендацій дисертація Бурлай Тетяни Вікторівни «Регулювання соціально-економічної конвергенції у процесі європейської інтеграції України» повністю відповідає вимогам, визначеним пунктами 9, 10, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», що затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а також «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р., а її автор – Бурлай Тетяна Вікторівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент:

**доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної
економіки, політичної економії та
управління Національної металургійної
академії України (м. Дніпро)**

Тарасевич В.М.

Підпис Тарасевича В.М., доктора економічних наук, професора, завідувача кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління Національної металургійної академії України (м. Дніпро) засвідчую:

**Вчений секретар Вченої ради академії,
професор**

Потап О.Ю.